

UOT: 821.512.162(091)

Zümrüd Rəhimova-Şafiyeva*

AZƏRBAYCANIN QADIN ŞAİRLƏRİNDƏN
MAHŞƏRƏF XANIM MƏSTURƏ

Xülasə

İslam Şərqi ədəbiyyatına dərinləndirən bələd olan Məsturə öz yaradıcılığında farsdilli klassik şeirin təsirini hiss etmişdir. Burada Məsturədən qabaq yaşamış qadın şairlərin rolu da danılmıdır. Azərbaycanın ilk görkəmli qadın şairi Məhsəti Gəncəvi (XII) ilə Məsturənin yaradıcılığında ifadə, qafiyə, rədif təmsalında səsleşmələr müşahidə olunur. Çox sevilən qadın şairlərimizdən Xurşidbanu Natəvanın (1837-1897) Məsturə ilə tale və yaradıcılıqlarında bir uyğunluq və paralellik diqqəti çəkir.

Açar sözlər: Məhsəti, Natəvan, Məsturə, ənənə, tale, yaradıcılıq, paralellik

Giriş. Tarix boyu bir çox yaradıcılıq sahələrində olduğu kimi, poeziyada da qadın imzasına nisbətən az təsadüf olunmuşdur. Hətta güclü poetik ənənələri olan, dünya ədəbiyyatı xəzinəsinə dəhi şairlər bəxş etmiş bir xalqın ədəbiyyatı da bu cəhətdən istisna deyil. Amma hər bir xalqın ədəbiyyat tarixində ulduz kimi parlayan, mənsub olduğu xalqın adını şərəfləndirən tək-tək istedadlı qadın şairlər olmuşdur.

Fars və ərəb dillərində yaranmış klassik ədəbiyyata dərinləndirən bələd olan Mahşərəf xanım Məsturə (1805-1847) də belə qadın şairlərdən biri idi. Yaradıcılıq aləmində sələf-xələf əlaqəsi həmişə mövcud olmuşdur. Yeni yaranan ədəbiyyat keçmişə bağlanmış və ondan bəhrələnməmişdir. Bu hadisədən böyük sənətkarlar belə sığortalanmayıb. Dahi Cəlaləddin Ruminin Mütənəbbidən [1], dahi Füzulinin Əlişir Nəvaidən [2] təsirləndiyi məlumdur.

Farsdilli klassik poeziya Məsturənin yaradıcılığına mövzu, ifadə, qafiyə, rədif təmsalında təsir göstərmişdir. Burada Məsturədən qabaq yaşayıb-yaratmış qadın şairlərin də öz yeri var. Azərbaycanın ilk görkəmli qadın şairi Məhsəti Gəncəvi ilə Məsturənin bəzi əsərlərində səsleşmə məqamlar müşahidə olunur. Məsturə Məhsətinin "gereft" rədifli rübaisinin təsiri ilə eyni rədifli rübaisini yazmışdır. Hər iki rübaini qarşılaşdırmaq:

Məhsəti:ə

افسوس که اطراف گلت خار گرفت
زاغ آمد و لاله را بمنغار گرفت
سیماب زندان تو آورد مداد
شنگرف لب لعل تو زنگار گرفت
[3, s.37]

(Əfsus ki, sənin gülünün ətrafını tikan tutdu,

Qarğa gəldi və lələni caynağına aldı.
Sənin zənaxdanının civəsi qələm gətirdi.
Sənin ləl dodağının şəngərfi yaşıla büründü).

(tərcümə Rafacel Hüseynovundur).

Məsturə:

افسوس که گرد قمرت هاله گرفت
خار آمد و اطراف گل و لاله گرفت
اهي که من از سينه کشيدم جانا
در روی تو آتش زد و تبخاله گرفت.
[4, s.286]

(Əfsus ki, sənin ayının (üzünün) ətrafını halə tutdu,

Tikan gəldi, gülün, lələnin ətrafını tutdu.
Ey can, mənim sinədən çəkdiyim bu ah,
Sənin üzünü yandırdı və suluqlatdı).
Rübailərdə "əfsus ke", "aməd", "ləle", "gol", "to" kimi ləksik vahidlər müştərəkliyin göstəriciləridir.

Görkəmli yazıçı və şərqşünas alim Rafacel Hüseynov hər iki şair xanımın rübailərini

* Ziya Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru.

müqayisə etmiş və obyektiv qiymətləndirmişdir: "Deyiliş tərz, rübaiinin poetik qurumu Məhsətidən əxz olunsada, Məsturə Pəri Doukərə nisbətən dördliyə daha yaradıcı yanaşmış və tamam fərqli bir mənə ifadə etməyə müvəffəq olmuşdur" [5, s.517].

Yeri gəlmişkən, Rəbia Kəabın (6) həcmi yeddli beyt olan "gerəfl" rədifli bir qəzəli diqqətimizi çəkdi. Bu qəzəli Məhsəti və Məsturənin rübailləri arasında rədifdən başqa heç bir uyğunluq yoxdur. Bununla belə, Rəbiənin pozitiv ruh, poetik gözəlliyi ilə diqqətcəkən qəzəlinin bəzi məqamlarını araşdırmaq həvəsi duyduq.

Qəzəl bir yaz mənzərəsinin – bağda açmış güllərin təsviri ilə başlayır:

زبس گل که درباغ ملأا گرفت
چمن رنگ ارزنگ ماگرت.
(Rəbia, 6)
(Gül bağda o qədər sığınacaq tapdı ki,
Çəmən Maninin "Ərjəng"-inin rəngini aldı).

Şair güllərin bağda yaratdığı mənzərəni Maninin "Ərjəng" adlı rəsm rəqəbət kitabına bənzədir. Qəzəlin məqəzə beytində o, yenidən bu mövzuya qayıdır və bəhəvəsinin göy rəngini iki təsbihlə və nəvazişlə vətə qarovulcusunun və xristianların paltarının rənginə bənzədir:

چو رهبان شد اندر لباس کبود
بنفشه مگر دین ترسا گرفت؟
(Rəbia, 6)
(Yol qarovulcusu kimi göy geyinib)
Bəhəvəşə məgər xristian dinini tutub?)
Qəzəlin bir beyti də şairin dünyə haqqında fəlsəfi düşüncələrinin əks etdirir:

قدح گیر چندی و دنیا مگیر
که بیدخت شد آنکه دنیا گرفت.
(Rəbia, 6)
(Nə qədər istəsən qədəh tut, dünyanı tutma

O (kəs) bədbaxtdır ki, dünyanı tutdu).
Həqiqi və məcazi mənələrdə işlənmiş "dünyanı tutmaq" ifadəsində şair həm dünyanın faniliyinə, maddiyyət və mal-mülk hərisliyinə, həm də dünyanı müharibələrlə tutub, talayıb və dağıtmağa etirazını bildirir.

Məhsətinin "xoştar" rədifli bir rübaisi də Məsturənin bir qəzəl və bir qitəsi ilə həmrəfidir.

Məhsətidə:

گر بت رخ توست بپترستی خوشتر
گر باده ز جام توست مستی خوشتر

درهستی عشق تو از آن نیست شوم
کین نیستی از هزار هستی خوشتر.
[5, s.355]

(Əgər büt sənin üzündürsə, bütperəstlik daha xoşdur,

Əgər bədə sənin camından (doldurulmuşsa) məstlik daha xoşdur.

Sənin eşqinin varlığında ona görə yox olaram ki,

Bu yoxluq min mövcudluqdan daha xoşdur).

R.Hüseynov Məhsətinin bu rübaisini "... təsəvvüfi eşqin minlərcə nümunələrindən biri kimi" təhlil edib və bunu "zahiri uyğunluq" sanıb. O, Məhsətinin bu qisim seirlərinin onun yaradıcılığının ümumi kontekstində "...gerçək sevgidən ötan nəğmələr" olduğu qənaətinə gəlib [5, s.355].

Məsturənin "xoştar" rədifli qəzəli Məhsətinin rübaisindən məzmunca fərqlidir. Amma rədifin tələbi ilə mövzusunun bu şəkildə qurulmasında uyğunluq vardır. Qəzəl baharın bəxş etdiyi şən əhval-ruhiyyə ilə başlayır. Lirix qəhrəman dostlarını baharı qarşılamağa, ondan zövq almağa çağırır. Birinci beytdə bahar məclisinin dörd komponentinə – mey, gül, neyin səsi, bülbülün nələsinə "daha xoşdur" deyilir:

دوستان، فصل بهار است می و گل خوش تر
در چمن بانگ نی و دلای ی بلبل خوشتر.
[4, s. 93]

(Dostlar, bahar fəslidir, mey və gül daha xoşdur,

Çəməndə neyin səsi və bülbülün nələsi daha xoşdur).

Bu beytdə dünyəvi bir mənzərənin təsviri "mey"-in də həqiqi olduğunu söyləməyə əsas verir. İkinci beytdə şeyxin boş məzələlərindən bir qədəh şərab "daha xoşdur" deyilir. Dünyəvi gözəlliyə deyil, dini atributlardan riyakarlıq məqsədilə istifadə ediyinə görə, şeyx şairin qınmaq hədəfinə çevlir:

گویش بر موعظه ی بیبهده ی شیخ مدار
زین همه قول و فسون ساعری ازمل خوشتر
[4, s.93]

(Şeyxin boş məzələsinə qulaq asma,
Bütün bu yalan sözdən bir qədəh şərab daha xoşdur).

Üçüncü beytdə şair təşbeh üstə tənsiqüs-sifat poetik fiquru ilə məşuqun ağız, dodaq, göz və saçına nabat, şəkər, nərgiz və sünböldən "daha xoşdur" deyir:

دهن و لعل و لب و دیده و گیسوی موم
از نبت و شکر و نرگی و سنبل خوش تر
[4, s.93]

(Sənin ağız, ləl dodaq, göz və saçın mənim üçün

Nabat, şəkər, nərgiz və sünböldən daha xoşdur).

Dördüncü beytdə qəzəlin hər beytinin müstəqil fikir ifadə etmək xüsusiyyətinə uyğun olaraq, bəşərin həmişə arzusunda olduğu və şairin "şahlıq taxtından", "abadi dövlətdən" üstün tutduğu "Ədalətli Xosrovun mərhəmət kölgəsinə" "daha xoşdur" deyir:

از سریر شاهی و دولت جاوید مرا
سلیه ی مرحمت خسرو عادل خوش تر
[4, s.93]

(Mənə görə, şahlıq taxtından və abədi dövlətdən

Ədalətli Xosrovun mərhəmət kölgəsi daha xoşdur).

Beytlər arasında məntiqi əlaqənin olması, təbii cəmləndirən baharın gəlişi, bu gözəlliyi görməyə və qəbul etməyən şeyxin boş məzələsinə etiraz, baharın gözəlliyinə gözəllik qatan məşuqun vəsfi, cəmiyyətdə həmişə yerini görüən ədalət arzusu və məqəzə beytdə şikayətə "yox", dözülmə "ha" deməsi bu qəzəlin mü-kəmməl quruluşu və pozitiv ideyaya malik olduğunu göstərir.

Məsturə "xoştar" rədifli qitəsinin ilk iki beytində zahid və vəizə müraciətlə yarıq ışıqlı "səlsəbil", "kövsər", "cənnət" və "huri"-dən üstün tutur. Qitədə "yar", "nazənin", "nəgarin", "bot" adları ilə təqdim olunan məşuq təzad üstə qurulmuş mübaligələrlə vəsf olunur. Ayağını Fərqədanın təpəsinə qoyan aşiq bir gözəlin kuyinin torpağına başını qayan:

به فرق فتردان پای می سالم لیک در راهش
نهم سر خاک کویش چون مرا زیب جبین خوش تر.
[4, s.301]

(Biz Fərqədanın təpəsinə ayağımızı sür-türük, amma onun yolunda

Onun kuyinin torpağına başımı qoyaram, çünki alının bəzəyi mənə daha xoşdur.

Ömər Xəyyam və Məhsəti Gəncəvi rübaillərindən gələn həyat və ölümlə bağlı fikirlər Məsturənin əsərlərində də öz əksini tapmışdır. Məhsətinin iki rübaisi və Məsturənin iki beytində bu mövzunu qarşılaşdıraq.

Məhsətidə:

چون ابر بنوروز رخ سیزه سبست
با باده لعل گل سر عهد درست
کین سیزه که امروز تماشاگاهه سبست
فرده ما از خاک تو بر خواهد رست.
[3, s.35]

(Novruzda bulud çəməninin üzünü yudu).
Ləl bədəsilə əhdi dürüstləşdir.

Çünki bu gün sənin tamaşa etdiyini çəmən,

Sabah hamısı sənin torpağında göyərə-cəkdir).

نسرین تو زد پریر بر من اثر
دی باد زسبیلت مرا داد خیر
امروز در ابرم از تو چون نیلوفر
فردا زگل تو خاک ریزیم بر سر.
[3, s.51]

(Səğa gün sənin saçın mənim üçün atəş idi,

Dünən sünbülündən külək mənə bir xəbər verdi).

Bu gün suda səndən mənə gələn nilufər kimidir.

Sabah sənin gilindən başıma torpaq tökəcəyəm).

Məsturədə:

امروز بدین عالم خاکی زچه نازیم
فرداست چو بینی همه خاک و همه خشمیم.
[4, s.156]

(Bu gün bu torpaq ələmində mənə ilə qür-rənlənirik,

Sabah bir də görəcəksən ki, hamımız torpa-ğın, hamımız kərpicik).

امروز، ساقیا زسوی می به جام ریز
فرداست خاک ما و تو جام و سبو کنند.
[4, s.77]

(Bu gün, ey saqi, kuzədən cama mey süz
Sabah bizim torpağımdan cam və kuza düzəldəcəklər).

Nazərdən keçirilən örnəklərdə poetik fikrin quruluşu və təqdimatı eyni olsa da, obrazlar fərqlidir. Məhsətinin bir rübaisində "çəmən", o birində "nəsrin", "sünbül" və "nilufər" kimi tə-

biət gözəlliklərini təcəssüm etdirən obrazlar və sitəsilə dünyanın faniyyəti xatırlanır.

Tədqiqatca calb olunmuş bu örnəklərdə "emruz" həyat, "fərdə" ölümlərdir. Hər iki nümunədə ənənəvi olaraq, səhə sənəcək həyatı bu gün yaşamağa, zövq almağa ibrətəməz bir çağırış var. Bu, Məhsətidə "Ləlin bədəsi ilə əhdi dürtüldür", Məstürədə isə "... kuzədən cama mey süz" şəklində ifadə olunub. Məhsətinin birinci rübəsinə və Məstürənin birinci beytinə də dörd (emruz, fərdə, xak, həmə), ikincinə üç (emruz, fərdə, xak) ləksik vahid yer alıb. Məhsətinin ikinci rübəsi poetik gözəlliyi və mükəmməlliyi ilə oxucunu heyranəndirir. Zamanın axarı dörd gündür (səğəgün, dünən, bu gün, səhə) və dörd gün sürülür (od, külək, su, torpaq) ələqələndirilib.

Bundan əlavə, Məhsəti və Məstürənin ənənəvi "ba to – bi to" (səninlə-sənsiz) ifadələri ilə bəzi rübələrdə uyğun məqamlar tapmaq mümkündür. Məhsətinin "Can-a, del-e miskin-e mən..." rübəsi ilə – Məstürənin cəmi tipli, "bi to" rübəsi iki rübəsinə qarşılaşdırılır.

Məhsətidə:

جانا، دل مسكين من اين كي پنداشت
کز وصل توام امید بر باید داشت
اسود بدم با تو فلك نپسندید
خوش بود مرا با تو زمانه نگذاشت.

[3, s.33]

(Ey can, mənim yazıq üroyim bunu haradan biləydi,

Ki, sənin vəslindən ümidi kəsmək lazımdır.

Səninlə asudə idim, fələk bəyənəmədi,
Səninlə mənə xoş idi, zəməna qoymadı).

Məstürədə:

خویم همه شورش است و ماتی بی تو
بنیاد مرا کند ز بن غم بی تو
بی روی توام نظر سوی گلشنه
چون ساحت گلخن است عالم بی تو.

[4, s.293]

(Həyatım tamam çaxnaşma və matəmdir sənsiz,

Sənsiz qəm mənim bünövrəmi kökündən dağıtdı.

Sənsiz gülşən tərəfə baxmaram,
Səhə kimi küllükdür ələm sənsiz).

Hər iki örnəyi birləşdirən "sənsiz"liyin yangısı və həsrətidir. Həm də Məhsətinin rübəsinin əvvəlində və Məstürənin rübəsinin üçüncü misrasının başlanğıcında yer alan "can-a" xitabı müştərəkdir.

جانا به صفای دوستی در چشم
عالم ماتد به چشم سوزن بی تو.

[4, s.293]

(Ey can, dostluğun saflığına əl və olsun, gözündə

Aləm iynənən gözü boydadır sənsiz).

Fərq isə Məhsətinin rübəsinə "sənsiz"liyin səbəkkarı göyüdə fələkdən, yerdə zəmənadən şikayət, Məstürədə isə lirik aşiqin "sənsiz"likdən çəkdiyi əzabların təsviridir.

Azərbaycanın çox sevilən qadın şairlərindən Xurşidbanu Natəvanın da Məstürə ilə tale və yaradıcılıqlarında bir oxşarlıq və paralellik müşahidə etdik. Onlar bir-birlərinə görməmiş və tanımamışlar. Natəvan dünyaya gələndə Məstürənin otuz iki yaşı vardı. Natəvanın on yaşı olanda isə Məstürə qırx iki yaşında dünyaya gəlmişdi. Onların hər ikisi təbiətin ecazkar qoynunda dünyaya gəlmişlər. Natəvan Qarabağın gözü Şuşada, Məstürə isə Zaqros dağlarının əlində yerləşən Ərdalan vilayətinin paytaxtı Sənəndəc şəhərində. Hər ikisinin ilham pərisi təbiətin gözəlliyindən və tərəvötindən pərvazlanmışdır.

Hər ikisi aristokrat ailədə doğulmuş və hər ikisinin də böyük nəslin xüsusiyyətləri birləşmişdir.

Natəvanın atası Qarabağ xanı Mehdiqulu xan, anası Gonca xanı Cavad xanın nəvəsi Bədirçahan bəyim idi.

Məstürənin ata tərəfi Ərdalan hakimlərinin sarayında mötəbər vəzifələr tutmuş "Qadiriyyə", ana tərəfi isə ata-babadan sarayda vəzifə olmuş böyük bir nəsil idi. Hər ikisi atasının sevilməsi olmuşdu. Natəvan ailədə "Dürri-yekta" (yeganə dürr) çağırılmışdır [7, s.6]. Qasım bəy Zakir "Xurşidbanu Natəvan xanıma" şeirində atasının səhər-axşam onu badi-səbəyə qışqandıqını yazmışdır:

Bu nə keyfiyyətdir, bu nə macərə,
Rəyincə dolanmaz təqdiri qəza.
Pədəri-mərhumun hər şeyi müssa
Günümlərdi badi-sabadan səni [8, s.438].

Məstürənin atası Əbülhəsən bəy şeirə, sənəta meylli, maarifpərvər bir şəxs olmuşdur. Övladlarının hər birini təhsilli görmək istəyə, ancaq böyük qızı Məstürə onun arzularını gerçəkləşdirmiş və məhz atasının diqqəti, qayğısi ilə gələcək şairin böyük istedadı üzə çıxmış, o, bir şair, tarixşünas və xəttat kimi parlanmışdır.

Yüksək intellektə və iti hafizəyə malik olan bu xanımların hər ikisi mükəmməl təhsil almış, dini və dünyəvi elmləri, ərəb-fars dillərini mənimsəmişlər.

Dövrünün tanınmış alim və sənətkarlarından dars aldığı Natəvan onunisi Gövhər xanımın tərbiyəsi ilə böyümüş, onun sayəsində rəsm, şeir və musiqini sevmişdir [7, s.6].

Məstürə də valideynlərindən aldığı rəsmi elm və sənət adamlarından öyrəndikləri ilə təkmilləşdirmişdir.

Hər ikisi gözəl idi, Allah-Taala hər ikisinə şairlik və rəssamlıq istedadı bəxş etmişdi. Natəvanın 1886-cı ildə tərtib etdiyi, Azərbaycan ədəbiyyatı xəzinəsinə daxil olmuş, 227 səhifədən ibarət "Gül dəftəri" adlı məşhur albomunda otuz qədər şəkil, özünün on üç qəzəli və müasirlərinin şeirlərindən parçalar toplanmışdır [9, s.13].

Zərif əl işləri, bədii tikmələr də onun bu istedadının bir nümunəsi idi. Şairlərdən M.R.Fəna, M.Məmai, N.Yüzbaşıyev albomdakı tikmə və şəkillərə mənzumələr həsr etmiş və Xurşid Banunun sənətkarlığını Şərqi məşhur rəsmləri, noqqaşları ilə müqayisədə qiymətləndirmişlər [7, s.16].

Qadın şair olaraq hər ikisi dövrün birincisi və poeziya kəhəkşanının dan ulduzu idi. Klassik Şərq və anadilli poeziya ənənələrinə əsaslanaraq əsərlərini iki dildə yazmış və öz poetik üslublarını yaratmışlar. Hər ikisinin poetik üslubuna orijinallıq, səmimiyyət, lakoniklik, poetik tərəvət, forma və məzmun vəhdətinin uyğunluğu, ənənəvi sevgi-kədar mövzusunda yeni ruh, yeni əhəng vermək kimi xüsusiyyətlər daxildir.

Hər ikisinin yaşadığı cəmiyyətdə bədxahları, istəməyənləri olmuşdur. Natəvan çar Rusiyasının qurğusu ilə sevmədiyi və sevilmədiyi bir şəxsə – Xasay xan Usniyyəvlə ailə qurmuş, lakin "... sonralar knyaz Loris Melikovla münasirətində Xasay xanın özünü öldürməsi Xurşidbanuya boşanmaq üçün qanuni əsas vermişdir [7, s.8].

Natəvanın xeyirxah əməlləri, şeirə, rəsəmə, musiqiyə meylli, Xasay xandan sonra Seyid Hüseyn adlı səhə bəy şəxsə əra getməsi ruhaniləri, Qarabağ ayarlarını qəzələndirmiş və o, sonacən onların təntəli, toxunaqlı, məzəmmətli münasibətinə məruz qalmışdır [9, s.12].

Zərif, poetik təbiətə malik olan bu xanımların bədxahlıyı xoşbəxtliyindən çox olmuşdur. Yeddə övlad [7, s.5] anası olan Natəvan birinin itkisində dözə bilməmiş, aqlamaqdan gözələrinin işığı sönmüşdü. O, fəryad, həsrət, hicran dolu silsilə şeirlərlə Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində ilkin olaraq dardlı ana obrazını yaratmışdır.

Əri Xosrov xanın, anası və yeniyetmə qardaşının vaxtsız vəfatı Məstürə poeziyasına qəm, kədar aşılamışdı. "Torpağı qəmli yığrulmuş", "qəmin əsarətindən bir an azad olmayan" Məstürə taleyini "məhaq" və alt-üst olmuş dünyanın qarənliyi ilə müqayisə etmişdir:

کوکب طالع من رویه محاق است مدام
کاشکی مادر ایمانم زاد مرا.

[4, s. 233]

(Mənim tale ulduzum həmişə məhaqə üzəbüzdü

Kaş ki zamanın anası məni doğmayaydı)
"Məhaq" köhnə ayın batdığı, təzə ayın hələ çıxmamış qarənliyi bir məqama deyilir. Klassik poeziyada əz rast gəlinən bu ifadə hər iki şairin yaradıcılığında qarənliyin rəmzi kimi işlənilib. Natəvan da oğlundan sonra işıqlı dünyasının qarənliyi qorq olduğunu "məhaq" məcazi vasitəsilə bildirmişdir:

Gözümdə tardır dövrən, məhü xurşid-nurəşan,

Məhaq içrə olub nərhan, sanənan çərx tağında [9, s.53].

Natəvan Məstürə kimi təkə ayı deyil, "nur saçan" günəşi da məhaq vəziyyətində görünür. Əslində günəşin belə bir vəziyyəti olmur. Dünyanı işıqlandıran bu iki işıq mənbəyinin – ayla günəşin "çərx tağında" məhaq içrə gəzləndiyini deməklə şair başına gələn bu müsibətlə öz dünyasının qarənliqlərə büründüyünü söyləmişdir.

Natəvanın oğluna həsr etdiyi şeirlərlə heç vaxt övladı olmayan Məstürənin də elə o yaşda, yeniyetmə çağında dünyasını dəyişmiş qardaşına yazdığı şeirlər öz ruhu, məzmunu ilə bir-birinə çox yaxındır. Natəvan oğluna "Əfsus" rədifli iki, Məstürə isə qardaşına həmin rədiflə "deriğ" (əfsus) bir şeir yazmışdır. Natəvan bu şeirdə qara torpağa yalvarır ki, oğlunu əziz saxlasın:

Sən Allah, ey qara torpaq, onu əziz saxla!
Odur mənim gözümmün nuru, ey məzar əfsus! [7, s.57].

Məstürə isə Tanrıya yalvarır:

يارب، ان معصوم را با حورو غلمان کن قرين
يارب، ان ناکم را در قصر ميژوکن مکين.
[4, s. 240]

(Yarab, o məsumu huri və qılmana yaxın eylə,

Yarab, o nakamı cənnətdə məskun eylə!).

Natəvan oğlunu "sərvəqədd", "şükufə qönçəsi", "nouşükufə bir gül", "Şahzadə simbər", "nəhali qamət", Məstürə isə qardaşına "nəhal-e nours", "sərv-e azad", "nəxl-e amal", "nəuni-hal", "gouhər-e yekdane", "təze-şəmşad" kimi metaforik ifadələrlə oxşamışdır.

Klassik Şərq şeirinin poetik üslubunda rədifin təkrir formasına əsas ədəbi olunsada, hər iki şair xanımın yaradıcılığında bu formanın bir nümunəsi vardır. Bu, Məstürənin "heyf, heyf!", Natəvanın "neçin gəlməz, neçin gəlməz?" qoşa rədifli qəzəlidir. Məstürənin qəzəlinin həcmi yeddi beyt, Natəvanınki iki dəfə bundan artıqdır. Fərqli olaraq, Natəvanın qəzəli müssəmmət formasında yazılıb, yəni dörd qismə bölünən beytin üç hissəsi həmqəfiyə, dördüncüsü istifhəm şəklində rədifdir:

Şəba, ol məhliqə dilbər, alıbdır canımı
yeksər,

Könül ancaq onu istər, neçin gəlməz,
neçin gəlməz? [7, s.46]

Məstürənin qəzəli aşıqanə, Natəvanınki oğlunun xatirəsinə həsr etdiyi qəmli şeirlərinə bəzidir. Məstürə inciyib getmiş yarı nigarçılığı ilə yazdığı bu şeirin hər beytində çək-

diyi əzabları dilə gətirir və "heyf, heyf!" nidası ilə qüvvətləndirir:

کرد بستم بر زمین چون نقش پای
ناله ام تا آسمان شد حیف حیف.

[4, s.112]

(Yer üzündə mənə ayaq izi tok alçaltdı,

Naləm asımına çatdı heyf-heyf!)

Məstürədə sevdininin, Natəvanda ürəyinə dağ çəkmiş "yar", "nigar", "gülüzar", "dilbər"... deyə andığı oğlunun dərd, nisgil və intizarı ifadə olunub.

Ağır problemlər yaşamış hər iki xanım şairin yaradıcılığında da bir soyuma, sönmə baş verib. Bunu Məstürə özü, Natəvanın isə müasirləri və tədqiqatçıları etiraf ediblər. "Kiçik oğlunun ölümü, böyüyünün uğursuzluğu! Xurşid Banunu vaxtsız qocaltıb, xüsusilə, son beş ili ağır keçmişdir. Xəstəliyi ilə əlaqədar olaraq təsərrüfatını idarə edə bilməyən Natəvan borca düşmüş, mülk və daş-qaşları hərraca qoyulmuşdur" [9, s.114]. O, 1897-ci ildə dünyasını dəyişmiş sevgi-sevgi chitramla onu "Xan qızı" çağıraraq Şuşa camaatı Şuşadan Ağdamacan çiyində aparmış və "İmarət" adlı ailə qəbristanlığında dəfn etmişdir.

Tələ sonacan Məstürəyə dönüb və etibar-sız çıxmışdı. Şahin əmri ilə Ərdalan vilayətinin min nəfər valiyə yaxın olan sakini Osmanlıya sürgün olunmuş və Məstürə də qaçqınlıq faciəsinə yaşayaraq dünyasını erkən dəyişmişdir.

Nəticə. Böyük istedad və gözəllik mücəssiməsi olan bu xanım şairlərin yaşadıkları ictimai-tarixi şərait da eyni idi. Natəvanın doğma yurdu Qarabağ xanlığının və Məstürənin vətəni Ərdalan vilayətinin siyasi mövqeyində müəyyən paralellər tapmaq mümkündür. Dövrünün ağıllı, müdrik ziyalıları olaraq onlar xalqın faciəsini dərk etmiş, bacardıqları qədər imdadına yetmiş və sonda özləri də bu faciənin burulğanlarında məhv olmuşlar. Lakin tarix onları yaşadır, xalq sevir, heykəllərini ucaldır və zaman keçdikcə onlar ölməz əməlləri və nur çəkməsi kimi əsərləri ilə insanları heyrləndirəcəklər.

ƏDƏBİYYAT

- Şabani Minaabad Öhməd Qənnad oğlu. Mütəəbbinin fars poeziyasına təsiri. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün dissertasiya. Bakı, 2018.
- Cənnət Nağıyeva. Azərbaycanca Nəvai. Bakı, "Tural-Ə", 2001.
- دیوان مهستی گنجوی باختمام و تصنیح و تحشیه طاهرى شهاب بهران، 1347.
- دیوان مستوره مغنله و تصنیح: ماجد مردوخ روحانی "اراس" ازبیل 2005
- Rafael Hüseynov. Məhsəti Gəncəvi – özü, sözü, izi. Bakı, "Nurlan", 2005.
- https://www – poemspersian.ir.
- Xurşid Banu Natəvan. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1984.
- Qasım bəy Zakir. Əsərləri. Bakı. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1953.
- Б.А.Мамедов. Жизнь и творчество Хуршид Бану Натеван. Автореферат. Баку, 1968.
- Xurşid Banu Natəvan. Bakı. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1956.

ONE OF FEMALE POETS OF AZERBAIJAN MAHSHEREF XANUM MASTURE

Summary

Being aware of Islamic Eastern literatures Masture was influenced by Persian classic poetry a lot. In this respect the role of female poets lived before her is undoubtable. There are certain similarities between the works of Masture and the poetess Rabia (X), an outstanding representative of the Persian poetry. It is noticed the expressions and repeated voices in Masture's and the first poetess of Azerbaijan Mahsati's creativity. We also observe some similarities and parallels between Natəvan (1837-1897) one of the most favorite female poets and Masture in terms of destiny and creativity.

Key words: Mahsati, Natəvan, Masture, tradition, destiny, work, parallelism

ПОЭТЕССЫ АЗЕРБАЙДЖАНА МАХШАРАФ ХАНУМ МАСТУРЕ

Резюме

В творчестве Мастуре, которая была глубоко осведомлена в традициях исламской восточной литературы, ярко чувствуется влияние персоязычной классической поэзии. Здесь неоспорима роль поэтессы, живущей до Мастуре.

Определенные детали в произведениях Мастуре совпадают со стихами выдающейся поэтессы персидской поэзии – Рабии (X в.). Это сходство наблюдается и в произведениях Мехсети (XII в.) и Мастуре.

Мы также наблюдаем некоторое сходство и параллелизм в произведениях и в судьбах Мастуре и Натəван (1837-1897), одной из самых известных поэтесс Азербайджана.

Ключевые слова: Мехсети, Натəван, Мастуре, традиция, судьба, творчество, параллелизм